مطالعات محیطی هفت حصار شماره چهل‌وچهارم/ سال دوازدهم/ تابستان ۱۴۰۲
صفحات ۴۰-۲۳

مطالعه تطبیقی معنای خانه شهری دو دوره قاجاریه و پهلوی همدان به روش نشانه‌شناسی لایه‌ای*

محمدرضا افشاری بصیر**، منوچهر فروتن***، محمدمهدی سروش****

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۱/۵/۱۹
تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۱/۱۲/۶

چکیده

امروزه در معماری جایگاه معانی و انتقال مفاهیم در حد و اندازه، فرم و عملکرد حائز اهمیت بوده است. خانه در ساختارهای معماری به دنیای مفاهیم و معانی تعلق دارد و چنانچه افرادی که درآن زندگی می‌کنند، بتوانند معنای حاکم بر آن را ادراک نمایند، می‌توانند با آن محیط ارتباط بهتری برقرار نمایند. خانه های سنتی ایران که جایجای اجزای آن دارای معنا و مفهومی برای استفاده کنندگان می‌باشد، که باعث ارزش دار شدن آن، شده است. متاسفانه امروزه با ظهور مدرنیته به خانه، به‌عنوان وسیله‌ای با کارکرد موقت نگریسته می‌شود و این امر باعث گردیده خانه معنایی جدید به خود بگیرد. در این پژوهش از میان رویکردهای مختلفی که به بررسی معنای خانه پرداخته اند، رویکرد علوم اجتماعی که بیشتر به جنبه های فرهنگی و اجتماعی خانه توجه دارد انتخاب شده است. در این رویکرد یکی از روش هایی که از آن در جهت بررسی خانه می توان بهره گرفت روش نشانه شناسی می باشد. پژوهش حاضر تلاشی است در راستای ارتباط نشانه‌شناسی و معماری، که به دنبال تبیین و خوانش عناصر معماری خانه براساس نظریات نشانه‌شناسی است. نشانه‌شناسی به‌عنوان یکی از روش‌های واکاوی متن، به دنبال واکاوی متون در حکم کلیت‌های ساختارمند و در جست وجوی معانی پنهان و ضمنی است. این پژوهش بر مبنای سامانه شناخت شناسی تفسیرگراست و به لحاظ نتایج نیز از نوع توصیفی- تحلیلی می باشد. هدف این پژوهش بررسی مولفه‌های اثرگذار در ایجاد معنا در خانه سنتی شهری و تدوین مدل مفهومی برای خوانش مناسب متن خانه با روش نشانه‌شناسی لایه‌ای می باشد. نتایج پژوهش نشان می دهد که خانه متنی است که از مجموعه لایه های متعدد معنایی و نظام های درگیر در بنا که پشتیبانی کننده یکدیگر و اثر گذار برهم هستند، و یک کلیت نظام مند به نام خانه را به وجود می آورند.

واژگان کلیدی

معنا، نشانه‌شناسی، خانه‌های سنتی، معماری ایران، شهر همدان

* این مقاله برگرفته از رساله دکتری نگارنده اول با عنوان «معنای خانه شهری ایرانی(منطقه زاگرس): تحلیل نشانه‌شناختی تحول معنا از خانه سنتی تا خانه معاصر» به راهنمایی نگارنده دوم و مشاوره نگارنده سوم در دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان است.

** گروه معماری، دانشکده هنر و معماری، واحد همدان، دانشگاه آزاد اسلامی، همدان، ایران m_afsharbasir@yahoo.com
*** استادیار گروه معماری، دانشکده هنر و معماری، واحد همدان، دانشگاه آزاد اسلامی، همدان، ایران (نویسنده مسئول) manoucheher.foroutan@gmail.com
**** استادیار گروه معماری، دانشکده هنر و معماری، واحد همدان، دانشگاه آزاد اسلامی، همدان، ایران soroush@iauh.ac.ir

مقاله پژوهشی- مورد پژوهی
©: IAUH
ISSN: 2322-5602

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-22]

مقدمه

در دهه‌های اخیر مفاهیم و اندیشه‌های علوم انسانی ارتباط تنگاتنگی با هنر و معماری پیداکرده‌اند؛ به طوری‌که این ارتباط منجر به تولید فرم‌ها، فضاها و خوانش‌های جدیدی از معماری شده است. این ارتباط هم به صورت فصل مشترک بین معماری و علوم انسانی و هم بعنوان رویکرد و دیدگاهی جدید در ادبیات پژوهشی معماری رخ می‌نماید. از طرفی با اهمیت پیدا کردن زبان در نظریه های پسامدرن، معماری به عنوان یک متن دیده شده است. متنی که، مجموعه‌ای از ارزش‌ها، اندیشه‌ها و سنت‌ها را به همراه خود منتقل می‌نماید و واجد زبانی در پس پرده خویش بوده که با مخاطب به گفتگو می نشیند و مخاطب سعی در خوانش معنا و تاویل آن را دارد. در دهه هفتاد میلادی مطالعات زبان‌شناسیک در حوزه هنر جای خود را پیدا کرده است و بدنبال آن نشانه‌شناسی به عنوان شاخه‌ای از زبان‌شناسی، در نقد و خوانش متن هنری مورد استفاده قرار گرفت. نشانه‌شناسی به‌عنوان یکی از روش‌های واکاوی متن، به دنبال واکاوی متون در حکم کلیت‌های ساختارمند و در جست وجوی معانی پنهان و ضمنی است. مطالعات نشانه‌شناختی بر نظام قواعدی که بر گفتمان‌های درگیر در متون حاکم هستند، تمرکز دارد و به نقش بافت نشانه‌شناختی در شکل‌دهی معنا تأکید می‌کند(چندلر، ۱۳۸۶).

نشانه‌شناسی در حوزه معماری، دست‌یابی و شناخت معانی فراتر از دلالت کارکردی معماری است و عملاً به منشِ ارتباطی معماری که ریشه در روابط اجتماعی- فرهنگی داشته، توجه می‌شود. مبانی دانش نشانه شناسی که بر پایه دلالت و تفسیر استوار است، می تواند بستری برای درک رابطه چگونگی ادراک مؤلفه های معنایی و ساختاری فضای معماری باشد. از آنجا که نشانه شناسی با مبانی رمزگشایی معانی پیوند دارد، بنابراین نقش تفسیرگر در چگونگی ادراک این مفاهیم حائز اهمیت است. این پژوهش به دنبال پاسخ به این پرسش می باشد که چگونه می‌توان به روش نشانه‌شناسی به بررسی معنای خانه‌های سنتی ایرانی شهر همدان پرداخت و تحولات معنایی خانه شهری از دوره قاجاریه تا پهلوی در این خانه‌ها به چه صورت بوده است؟ در پژوهش حاضر و در گام اول، به توصیف معنای مکان که معنای معماری نیز از آن گرفته می‌شود و مولفه‌های شکل‌دهنده به آن در معماری پرداخته و در گام بعدی، به تبیین نشانه‌هایی پرداخته شده است که اثرگذاری مولفه‌های شکل‌دهنده به معنای مکان از طریق مفاهیم نشانه‌شناختی را نشان می‌دهد. هدف این پژوهش در راستای ارتباط نشانه‌شناسی و معماری می‌باشد. پژوهش حاضر به دنبال تبیین و خوانش عناصر معماری خانه براساس نظریات نشانه‌شناسی است. بر پایه واکاوی نشانه‌شناسی که هر اثر معماری از جمله بناهای معماری به مثابه یک متن است، به جستجوی لایه‌های متفاوت تولید متن پرداخته تا مشخص گردد که چگونه لایه‌های متن در سطوح مختلف رمزگانی به صورت هم زمانی و درزمانی با یکدیگر ارتباط داشته و می‌توانند یکدیگر را تقویت یا تضعیف نمایند.

روش تحقیق

این پژوهش از گونهٔ پژوهش های کیفی است که بر مبنای سامانه شناخت شناسی تفسیرگراست که به لحاظ روش از نوع پژوهش تفسیری- تاریخی می‌باشد که مقطعی از تاریخی را مورد تعبیر و تفسیر و ارزیابی قرار می‌دهد. در مرحلهٔ جمع‌آوری اطلاعات از روش توصیفی و در مرحلهٔ تجزیه وتحلیل داده ها از روش استدلال منطقی بهره گرفته است. این تحقیق با توجه به مسئلهٔ تحقیق و هدف این پژوهش، روش به کاررفته در این پژوهش نشانه شناسی است. بنابراین، شاخصها را شناسایی و ابعاد مختلف لایه های معنایی خانه ایرانی را از نظر دلالتی و معنا بررسی می‌شود. روش نشانه‌شناسی به کار رفته در این پژوهش در قالب روشی تحلیلی است که با اولویت قرار دادن زمینه و محوریت قائل شدن به خوانش پیش‌فرض‌های ذهنی مخاطبان در مواجهه با اثر، آشکارسازی و تأمل در حوزه معنا را امکان پذیر می سازد. این پژوهش از طریق مطالعات کتابخانه‌ای پیرامون مبانی نظری موجود، به اصول و چهارچوب مورد نظر دست می‌یابد، همچنین با بررسی خانه‌های شهری سنتی شهر همدان به‌صورت میدانی داده‌های اصلی به دست خواهد آمد.

جدول ۱- روش پژوهش براساس مدل ساندرز

لایه پژوهش	فلسفه پژوهش	جهت گیری پژوهش	رویکرد پژوهش	روش‌شناسی پژوهش	روش گردآوری داده	راهبرد پژوهش	اهداف پژوهش	ابزار گردآوری داده
نوع پژوهش	تفسیرگرا	نظری	تطبیقی	کیفی	میدانی و کتابخانه	تحلیل محتوا- کیفی	توصیفی- تحلیلی	مشاهده- اسناد

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-22]

پیشینه تحقیق

آنچه در زمینه ادبیات و سوابق مربوط به موضوع پژوهش می توان بیان کرد این است که پژوهش های صورت گرفته را در دو قالب، پژوهش‌هایی که در مورد معنای خانه ایرانی انجام گرفته و همچنین پژوهش هایی که در مورد نشانه شناسی معماری صورت گرفته دسته بندی نمود. که در ذیل پژوهش هایی که موضوعات آنها، زیر مجموعه پژوهش مزبور می باشد، مورد اشاره قرار گرفته اند.

پژوهش‌هایی با موضوعات معنای خانه ایرانی: با توجه به بررسی‌های صورت گرفته در این زمینه، پژوهش‌های موجود براساس نوع روش و رویکردی که دنبال می‌کنند را می توان در چند دسته تقسیم بندی کرد که عبارتند از روش حکمی- روش پدیدارشناسی- روش جامعه‌شناسی، انسان شناسی و علوم اجتماعی (پژوهش های صورت گرفته با روش روانشناسی محیط نیز در این دسته قرار می‌گیرند)- گونه‌شناسی- تاریخی و اقلیمی.

جدول ۲- پژوهش های صورت گرفته در مورد معنای خانه

رویکرد	دیدگاه	نمونه پژوهش های صورت گرفته در این زمینه
سنتی- حکمی	خانه محل اجماع ارتباط انسان با خدا- خود- طبیعت و دیگران تبیین و آشکارسازی ارزش‌های معنوی و ازلی خانه	در آیات قرآن (سوره بقره، آیه ۱۲۷) به ویژگی های مسکن پرداخته شده است و همچنین از این دیدگاه پژوهش هایی توسط نقی زاده (۱۳۷۹)، حجت(۱۳۸۷)، ندیمی (۱۳۸۷) و صحاف(۱۳۹۰) به بررسی مسکن و خانه ایرانی پرداخته اند.
پدیدارشناسی	چیستی خانه هستی‌شناسی سکونت	از این دیدگاه پژوهش هایی توسط هایدگر (۱۳۸۱)، نوربرگ شولتز(۱۳۸۸)، پلاسما (۱۳۸۹) به بررسی سکونت و خانه پرداخته شده است.
علوم اجتماعی	خانه نشات گرفته از عوامل اجتماعی، فرهنگی نهادی با عملکرد چندبعدی متأثّر از اجتماع، فرهنگ، آیین‌های مذهبی، اقتصاد و اوضاع محیطی	از این دیدگاه پژوهش هایی توسط کوپر مارکوس(۱۳۸۲)، راپاپورت(۱۳۸۸)، گیفورد(۱۹۹۸) به بررسی خانه پرداخته شده است. و در ایران نیز حائری مازندرانی (۱۳۸۸)، فکوهی (۱۳۸۲)، قلیچ خانی (۱۳۹۱)به بررسی مسکن و خانه ایرانی پرداخته اند.
گونه‌شناسی- اقلیمی	ساختار و حجم توده نگاه اقلیمی و زیست محیطی به خانه	از این دیدگاه پژوهش هایی توسط پوپ (۱۳۶۶)، پیرنیا (۱۳۸۹)، معماریان(۱۳۸۷) صورت گرفته است.

در قالب نشانه‌شناسی معماری نیز پژوهش‌هایی که صورت گرفته‌اند با توجه به مطالب مطرح شده در قالب دو دسته تقسیم بندی شده است که یک دسته مربوط به مباحث نشانه‌شناسی می باشد و دسته دیگر مختص نشانه‌شناسی معماری می باشد.

جدول ۳- پژوهش‌های صورت گرفته در مورد نشانه‌شناسی معماری

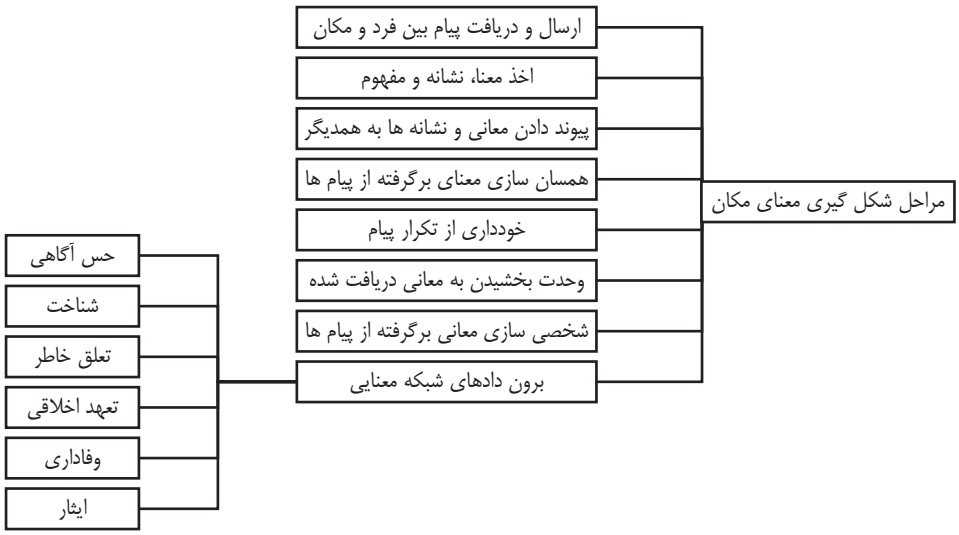
مباحث	نمونه پژوهش‌های صورت گرفته در این زمینه
نشانه‌شناسی	. افلاطون (۴۲۸-۳۸۴ ق.م) در کتاب کراتیلوس به بررسی منشاء زبان و آگوستین (۴۳۰-۳۵۴ ق.م) در باب نشانه ها در غرب به کندوکاو پرداخته‌اند. جان لاک (۱۹۷۵) در « جستاری در باب فهم بشری » برای اولین بار از واژه « سمیوتیکه » اشاره می کند. فوریتو (۱۳۸۸) در کتاب نظریه در تئاتر، نرسیسیانس(۱۳۸۵) در کتاب انسان، نشانه و فرهنگ، دانیل چندلر (۱۳۸۶) در کتاب مبانی نشانه شناسی، پیرگیرو (۱۳۸۷) در کتاب نشانه شناسی، آنه ماری دینه سن (۱۳۸۹) در کتاب درآمدی بر نشانه شناسی به بحث نشانه شناسی می پردازد. در ایران نیز در زمینه نشانه شناسی پژوهش هایی توسط فرهاد ساسانی (۱۳۸۹) در کتاب معناکاوی: به سوی نشانه شناسی اجتماعی و .فرزان سجودی(۱۳۹۳) در کتاب نشانه شناسی کاربردی پرداخته شده است.
نشانه‌شناسی معماری	اکو (۱۹۷۹) در کتاب «نشانه‌شناسی» به موضوع نشانه‌شناسی معماری پرداخته است. در ایران در زمینه نشانه شناسی معماری پژوهش هایی توسط فرزان سجودی (۱۳۸۸) در کتاب نظریه و عمل، امیرعلی نجومیان (۱۳۸۷) در تحلیل نشانه‌شناختی از خانه های تاریخی کاشان، دباغ و مختاباد امرائی (۱۳۹۳) در پژوهشی با عنوان چارچوب نوین برای خوانش مساجد تهران معاصر، علیرضا غفاری (۱۳۹۶)در تحلیل نشانه‌شناختی بافت تاریخی کرمان، سرمستانی، فروتن و طهوری(۱۳۹۷) در مقاله آفرینش شاعرانه در فضای شهری، امیرسرداری، فروتن، معظمی و محمدی (۱۳۹۸) در پژوهشی دیگر با عنوان برج مسکونی در قاب سینما: واکاوی نشانه‌شناختی ساختمان‌های بلند مسکونی در سینمای بعد از انقلاب اسلامی ایران، پناهی و رحیمی (۱۳۹۸) در مقاله بررسی نحوه آفرینش فضای معماری به تبیین مدلی در زمینه نشانه شناختی و خوانش متن معماری پرداخته شده است.

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-22]

مبانی نظری تحقیق

بررسی معنای معماری خانه

معنا را همراه با فرم و عملکرد، یکی از سه مولفه سازنده هر پدیده‌ای می‌داند و تسریع می‌کند که معنا، ارزش، مفهوم و پیام (چه عقلی و چه احساسی) یک پدیده است (پاکزاد، ۱۳۸۵). مکان نه تنها از طریق بستر فیزیکی آن، بلکه به وسیله طیفی از فرآیندهای اجتماعی- روانی و شناختی که از این طریق در آن روی می‌دهد، نه تنها در درون مواضع فیزیکی تجسم می یابد؛ بلکه سرشار از معانی نمادین، به همراه دلبستگی های عاطفی و احساسی است که افراد در مورد یک موضع خاص در ذهن دارند. معنای مکان برآیندی از عوامل متفاوت در تعامل انسان و مکان است که از طریق پیام های عناصر مختلف موجود در مکان نمود پیدا می‌کند(شولتز، ۱۳۸۷).

نمودار ۱- مراحل شکل گیری معنای مکان

خانه و معماری خانه، این فراگیرترین و درعین حال اختصاصی ترین فضای زندگی انسان‌ها، همیشه، چه در ایده و بیان کلامی و چه در عرصه خلق و ساخت برای معماران قابل توجه بوده است. وقتی کلمه "خانه" به گوش می‌رسد، آنچه در ذهن جای می‌گیرد بدیهی و بی نیاز از تفسیر به نظر می‌رسد؛ ولی هرچند از نظرگاه‌های متعدد تعاریف گوناگونی درباره خانه، یعنی خصوصی‌ترین فضای زیست انسان، عرضه شده است، هنوز این پدیده جای بحث بسیار دارد. تعاریف و تفاسیر مفهوم خانه، در ظاهر، در همه دنیا کم و بیش به یک صورت است ؛ اما واقعیت آن است که اولا نگاه جوامع و فرهنگ های مختلف به پدیده‌ای به نام خانه متفاوت است و ثانیا مفهوم خانه نیز در طی تاریخ بسیار متحول شده است. خانه به مثابه یک کالبد معماری حاوی ایده‌ها و ارزشهاست آنچه در لحظه آفرینش در آن گنجانده شده باشد از سطوح و دیوارهای آن تشعشع کرده و به کسانی که در آن قرار می‌گیرند انتقال می یابند، این پیامها مستمر در ضمیر ناخودآگاه وضعیتی خطیر ایجاد می‌کنند در فضای رفتارها، بازتابها الگوی های زندگی شکل می‌گیرد و به مثابه برداری موثر بر زندگی اجتماعی عمل می کند. نگاه معنایی به خانه به عنوان یک مکان، سطح بالاتری از معناپذیری مکان است که به منظور بهره‌مندی و تداوم حضور انسان در فضای شکل گرفته معماری، نقش تعیین کننده‌ای می‌یابد.

در میان رویکردهای مختلف بررسی معنای خانه، این پژوهش توجه به نگاه علوم اجتماعی دارد. یکی از روش‌هایی که از دیدگاه علوم اجتماعی به بررسی معنا می‌پردازد روش نشانه‌شناسی می‌باشد. مبانی دانش نشانه شناسی که بر پایه دلالت و تفسیر استوار است، می تواند بستری برای درک رابطه چگونگی ادراک مؤلفه های معنایی و ساختاری فضای معماری باشد. از آنجا که نشانه‌شناسی با مبانی رمزگشایی معانی پیوند دارد، بنابراین نقش تفسیرگر در چگونگی ادراک این مفاهیم حائز اهمیت است. منظور از نشانه‌شناسی معماری دست‌یابی و شناخت معانی فراتر از دلالت کارکردی معماری است و عملاً به منشِ ارتباطی معماری که ریشه در روابط اجتماعی- فرهنگی داشته، توجه می‌شود.

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-22]

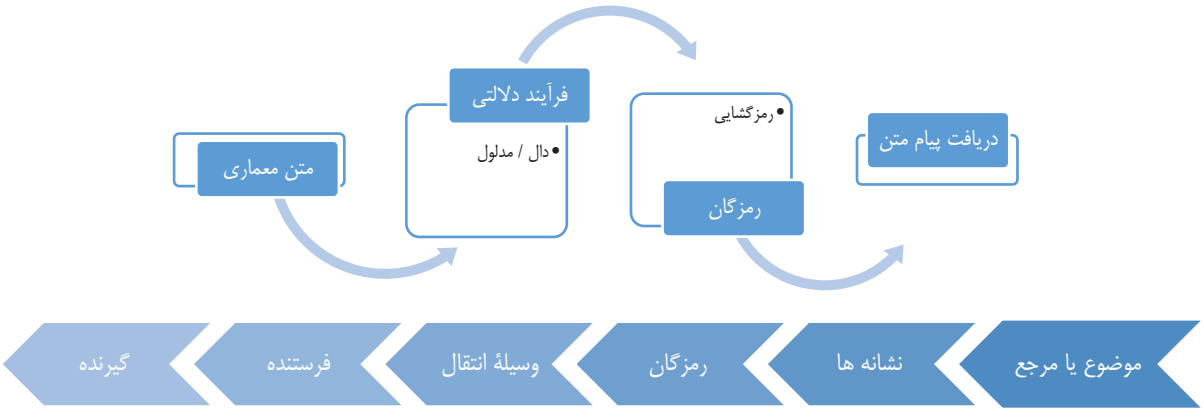
نشانه‌شناسی لایه‌ای و لایه‌های معنایی در معماری

امروزه تئوری‌های متعددی در زمینه شکل‌گیری محصول و خوانش معماری وجود دارند. در دهه هفتاد میلادی مطالعات زبان‌شناسیک در حوزه هنر جای خود را پیدا کرده و در پی آن نشانه‌شناسی به عنوان شاخه‌ای از زبان‌شناسی، در نقد و خوانش متن هنری مورد استفاده قرار گرفت. در دهه هشتاد و نود میلادی چند تز دکتری و کتاب، مبتنی بر نشانه‌شناسی معماری نگاشته شد. این تألیفات بیشتر به مرور ادبیات نشانه‌شناسی می‌پردازند و درنهایت سعی بر ایجاد ارتباط بین این مضامین و مبانی نظری معماری دارند و به طور مشخص، روشی را برای خوانش معماری و مبتنی بر اندیشه‌های نشانه‌شناسی ارائه نمی‌دهند. نشانه‌شناسی دانشی است که آثار و نشانه‌ها را چون بخشی از زندگی اجتماعی مورد پژوهش قرار می‌دهد و مطالعه منظم و سامان‌مند همه مجموعه عوامل موثر در ظهور و تأویل نشانه‌ها را نشانه‌شناسی می‌نامند. آنچه لازم به ذکر است این که نشانه‌ها به تنهایی معنادار نیستند و فقط وقتی که در ارتباط با یکدیگرند، تفسیرپذیر می‌باشند.

در تقسیم بندی انواع نشانه‌شناسی که عبارتند از پوزیتیویستی، ساختار گرایانه، پسا ساختار گرایانه و پیدایشی (لایه‌ای) روش این پژوهش با توجه به موضوع از نوع نشانه‌شناسی لایه‌ای می‌باشد. در نشانه‌شناسی لایه‌ای، مفهوم نشانه به دنبال مفهوم متن می‌آید. در واقع امر، متن طرح حاصل هم نشینی بین رمزگان‌ها نیست، بلکه حاصل هم‌نشینی بین لایه‌ها است. لایه‌هایی که هر کدام براساس انتخاب از آن رمزگان در کنشی ارتباطی، امکان محقق شدن پیدا می‌کنند(سجودی، ۱۳۸۸). در حوزه معماری به عنوان وجهی از هنر که توانایی حضور در چهار بعد از ابعاد انسانی را داراست و کالبدی است برآمده از ذهن انسان برای ایجاد بستری برای زندگی او، همواره نماد، نشانه و رمز جایگاه وکاربردی والا و دیرین داشته است. چرا که هنرمند معمار نماد را به عنوان زبانی استعاری برای برقراری ارتباطی در سطوح مختلف و بسته به آگاهی و ژرف اندیشی مخاطب خود گزیده است که می تواند زبان گویای معمار و خالق بنا در هنگام غیبت او و برای آیندگان باشد. رولان بارت در دهه هفتاد معتقد بود، اولین کسی که معماری را مانند یک متن و یک دست نوشته به عنوان کنده‌کاری انسان در فضا مطرح می‌کند ویکتورهوگو است. او در کتاب نتردام پاریس، فصلی را به این مضمون اختصاص می‌دهد البته این نگرش نسبت به پدیده‌ها در آثار ژاک دریدا و خود رولان بارت متداول است و همین نگرش را کوین لینچ در خوانش شهر به کار می‌برد و با نگرش متن‌گونه و به دنبال کشف تصویر شهر در ذهن مخاطبان آن است. از نظر لینچ، مسیر، لبه، ناحیه، گره، علائم راهنما، نشانه‌هایی هستند که به معناسازی و ایجاد تصویر ذهنی مخاطب کمک می‌کنند. به طور کلی شهر دارای زبانی است که با ساکنانش در حال گفتمان است. تخصیص واژه زبان به شهر، به صورت استعاری این لفظ یعنی زبان شهر (مانند زبان سینما) نیست. بلکه شهر مانند یک متن از واحدهای کوچکی به نام نشانه تشکیل شده است که به صورت نحوی با یکدیگر در ارتباط بوده و متنی را مبتنی بر همین نشانه‌ها شکل می‌دهد. کریستوفر الکساندر در رویکردی ساختارگرانه «زبان الگو» را در نظام معماری مطرح می‌نماید. به اعتقاد او هر بنا از مجموعه‌ای از عناصر، نمادها و قواعد حاکم بر ترکیب نمادها شکل گرفته است. معماری از مجموعهٔ شبکه‌ای (شبکه‌مند) از الگوها شکل می‌گیرد و الگوها محصول رابطه‌ای نسبی میان عناصر هستند. هر الگو در مرکز شبکهٔ ارتباطی قرار می‌گیرد و آن‌را به الگوهای کوچک‌تر و یا بزرگ‌تر پیوند می‌دهد معماری به دنبال سامان دهی محیط و فضا است و از طریق یک ساختار نظام‌مند عناصر ذیل فضای معماری (مکان، زمان و روابط بینانسانی) را نظم می‌دهد و محیط به صورت روابط بین مکان‌های معماری، رابطهٔ انسان با مکان و رابطه بینانسانی تعریف می‌شود. این روابط واجد الگو و ساختار هستند. بنای معماری مشابه یک متن قابل خوانش است و خواندن متن در واقع تاویل نشانه های ان توسط یک کاربر فضای معماری می باشد. بنابراین معماری هم نوعی زبان است؛ نظامی است از واژه های وابسته به هم. اثر معماری شبیه به متن نگارشی و خوانشی است از کلمه ها، احجام، بافت ها و اجزای تشکیل دهنده بنا که دارای وابستگی معنایی به هم می باشند. هر اثر معماری با رمزگان های زیباشناختی به همراه رمزگان های اجتماعی پیام خود را انتقال می‌دهند.

هر متن یک نظام و شبکه دلالتی را به روی مخاطب می‌گشاید. هرکدام از اجزای این شبکه وسیع به عضوی دیگر اشاره دارند. هر جزء، یک نشانه است که مخاطب را به بازنوایی و بازتولید متن دعوت می کند. از این روی هر طرح معماری شبکه ای از نشانه هاست که به طور مجرد واجد معنای خاصی نیستند و فقط در بافتار شبکه گون متن دلالت گری خود را نشان می دهد. طرح معماری از شناخت، تفسیر، تاویل و معناسازی منتج می‌شود که شامل مراحل شناختن رمز عناصر (شبکه متن) و شناختن روابط عناصر (درون متن) و تاویل معنای متن می‌باشد. خوانش نشانه شناسانه متن (طرح) با ایجاد هاله ای از اندیشه های جامعه شناسانه در مصدر متن انجام می گیرد و در آن زندگی در متن (طرح) مهم است؛ زندگی مولف (نگرش معمار) مهم نیست و هر متن (طرح) گستره ای از معنا را پیش روی مخاطب قرار می‌دهد. پس خوانش نشانه شناسانه، همان کشف زبان متن است. زبان متن به صورت چند لایه باعث ایجاد چندگانگی معنا خواهد شد که بستگی مستقیم با زاویه دید مخاطب، جایگاه اجتماعی و موقعیت زمانی وی دارد؛ عناصری که همیشه در حال تغییرند و همین عناصر متغیر، معناسازی را شکل می‌دهند.

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-22]

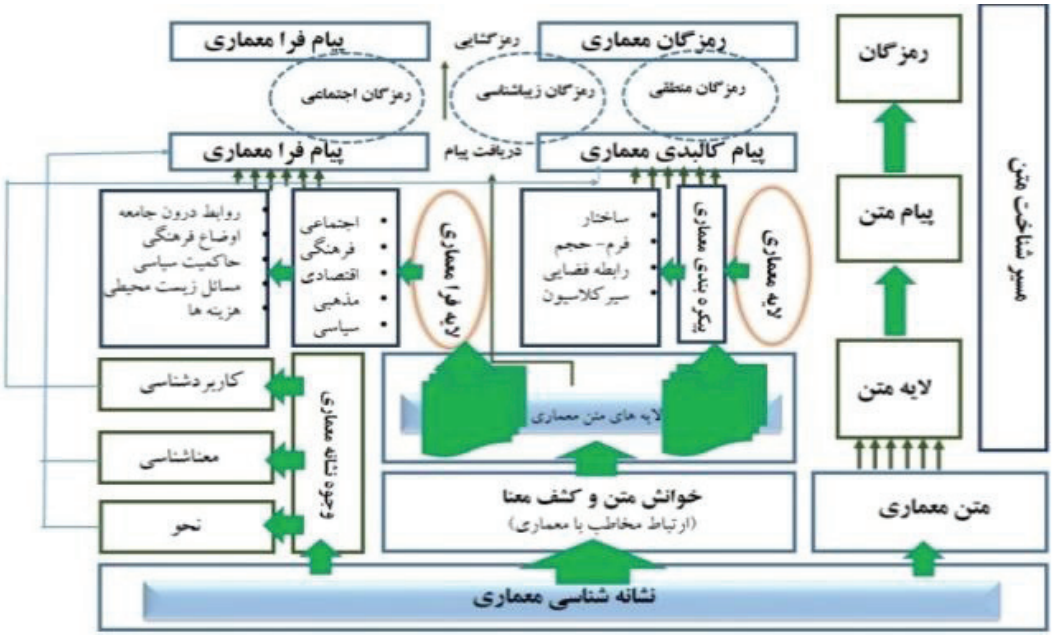

نمودار ۲- فرآیند شکل گیری معنا

به طور کلی در تبیین نشانه‌شناسی معماری موارد ذیل مطرح است:

- معماری به منظور انتقال فعالیت‌های کارکردی و ارتباطی بر رمزگان خود استوار است.
- رمزگان معماری امکانات عملیاتی نسبتاً محدودی را معین می‌کنند و براساس پیام های از قبل تولید شده شکل گرفته‌اند.
- معماری براساس رمزگان، مفهومی را که از آن انتظار می‌رود خلق می‌نماید.
- معماری به سمت نوآوری و محتواگرایی حرکت کرده و لزوماً در راستای انتظارات ایدئولوژی جامعه پیش نمی‌رود.
- معماری حتی اگر در راستای تولید زبانی نو گام بردارد باز هم بر رمزگان از پیش تعیین شده، حرکت می‌نماید.
- در معماری سه دسته سیستم با یکدیگر گره می‌خورند: ۱- دسته سیستم مبتنی بر مقتضیات اجتماعی. ۲- دسته سیستم مبتنی بر مقتضیات کارکردی. ۳- دسته سیستم مبتنی بر فُرم معماری و مسائل پیرامون آن

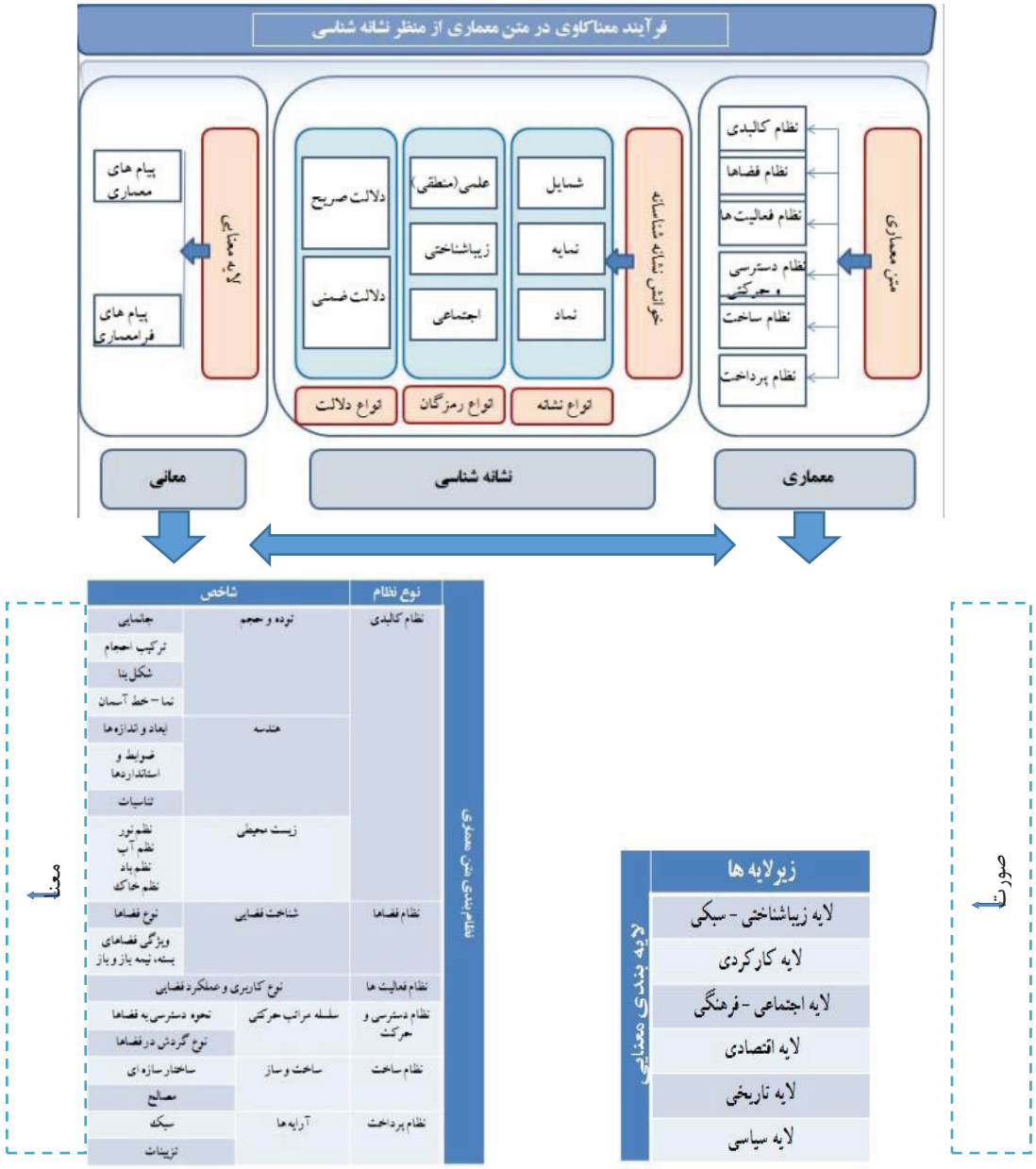
دسته اول رویکردی فرامعماری داشته و پیرامون مسائل جامعه‌شناسی، فرهنگ، انسان‌شناسی، لایه ارتباطی معماری را تشکیل داده اند. دو سیستم دیگر از جنس معماری و فضای آن می‌باشند. معناسازی معماری از برهم‌کنش این سه حادث می‌شود.

شکل ۱- شناخت متن معماری، نشانه‌شناسی روشی برای معناسازی متن

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-22]

با توجه به مطالب گفته شده بنابراین متن معماری نیز دارای لایه‌های متعددی می‌باشد که از آن پیام‌های استنباط می‌گردد و در نهایت به رمزگان منتهی می‌شود. لایه‌های متن معماری را می‌توان در دو دسته کلی، لایه‌های معماری و لایه‌های فرامعماری تقسیم بندی کرد که لایه‌های معماری به ساختار، فرم و حجم، رابطه فضایی، سیرکلاسیون و در نهایت پیکره بندی معماری می‌پردازدکه از آنها پیام‌های کالبدی دریافت می‌گردد و لایه‌های فرامعماری به مباحث فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی پرداخته می‌شود که از آنها پیام‌های فرامعماری استنباط می‌گردد. هر کدام از این پیام‌ها در قالب رمزگانی ارائه می‌شوند و مخاطب به دنبال رمزگشایی این پیام هاست تا بتواند متن معماری را قرائت کرده و برای آن معنا بسازد. در قسمت رمزگشایی نیز پیام‌های کالبدی به رمزگان انتزاعی معماری و پیام‌های فرامعماری به رمزگان ضمنی منتهی می‌شود.

شکل ۲- فرآیند معناکاوی متن معماری از منظر نشانه‌شناسی

بازنمود اندیشه‌های نشانه‌شناسی در واکاوی متن معماری، هر متن به حامل پیام و یا مجموعه‌ای از رمزگان‌ها بوده که به وسیله روابط دلالتی و روابط درون متنی به مخاطب انتقال داده می‌شوند. مخاطب نیز با توجه به شبکه شکل دهنده متن، لایه ها، روابط درون متنی و از طریق قراردادهای

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-22]

اجتماعی و فرهنگی و برداشت‌های ذهنی خود، به دریافت و رمزگشایی و معناسازی برای متن، همت می‌گمارد. نشانه‌های طرح از طریق رمزگان فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، زیبایی شناختی و ... در طرح معماری جای دارند. با توجه به چرخه تفسیر در فرآیند نشانگی، نقش نشانگی و نظام نشانگی، متن معماری دارای چندین نظام نشانگی می‌باشد که به صورت روابط همنشینی و همزمانی با یکدیگر، متن لایه گون معماری را شکل می‌دهند. این نظام‌ها به وسیله روابط دلالتی و روابط درون متنی، پیام‌ها و مجموعه‌ای رمزگان خود را به مخاطب انتقال می‌دهند. دلالت‌ها هم به عنوان شیوه اتصال بین صورت و معنا نمود پیدا می‌کنند و نقش ارتباطی بین آنها می‌باشند. در نهایت با جمع بندی مطالب ارائه شده و بررسی آنها، به یک مدل ارزیابی در جهت خوانش متن معماری از منظر نشانه‌شناسی به دست می‌آید که به عنوان فرآیند معناکاوی در متن معماری مطرح می‌شود که عبارتند از:

خانه به مثابه یک کالبد معماری حاوی ایده‌ها و ارزشهاست آنچه در لحظه آفرینش در آن گنجانده شده باشد از سطوح و دیوارهای آن تشعشع کرده و به کسانی که در آن قرار می گیرند انتقال می یابند،این پیامها مستمر در ضمیر ناخودآگاه وضعیتی خطیر ایجاد می‌کنند در فضای رفتارها، بازتابها الگوی های زندگی شکل می گیرد و به مثابه برداری موثر بر زندگی اجتماعی عمل می کند. خانه نیز به عنوان یک متن از لایه‌های متعددی تشکیل شده است که هریک نمود عینی و متنی یک نظام رمزگان هستند و هر لایه متنی با لایه‌های متنی دیگر رابطه دارد. لایه‌های متنی خانه در تعامل با یکدیگر و در تاثیر متقابلی که از هم می‌پذیرند، به عنوان متن و عینیت ناشی از یک نظام دلالتگر تحقق می‌یابند و تفسیر می‌شوند.

انتخاب و معرفی نمونه خانه‌ها

همدان به عنوان یکی از کهن ترین پایتخت‌های ایران، از قدمت چند هزارساله‌ای برخوردار است اما آثار باقیمانده در آن از دوره ی قاجار و پس از آن است. در این میان بیشتر این آثار خانه‌ها هستند. در بررسی گونه شناسی خانه های شهری همدان براساس بازه زمانی مطرح شده از نگاه کالبدی، خانه ها به سه گونه متمایز تقسیم بندی می‌شود که عبارتند از گونه درون گرای قاجاری، گونه التقاطی و گونه برون گرای پهلوی که در خصوص نحوه استقرار بنا در هرگونه به دسته ی یک طرفه، دو طرفه، L شکل، U شکل و چهار طرفه تقسیم بندی می‌شوند(زارعی و همکاران، ۱۳۹۷). در نمونه‌های انتخاب شده در این پژوهش سعی شده است که نمونه‌ها براساس عنوان پژوهش از نظر دوره زمانی ساخت، (دوره قاجاری و پهلوی) و همچنین به جهت دسته‌بندی نحوه استقرار بنا انتخاب گردد. با توجه به مطالب گفته شده نمونه خانه‌های انتخابی عبارتند ازخانه‌های غضنفری، انتظام و نراقی که مربوط به دوره زمانی قاجاریه و خانه های عبادی، مازوچی و صابریون که مربوط به دوره زمانی پهلوی می‌باشند.

شکل۳- موقعیت خانه های انتخابی در محله های شهر همدان در سال ۱۳۳۵(منبع: کندلیس، ۱۹۷۳)

واکاوی نمونه خانه‌ها

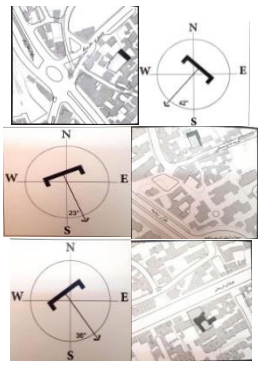
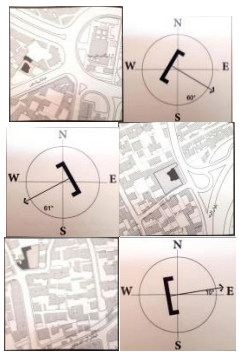
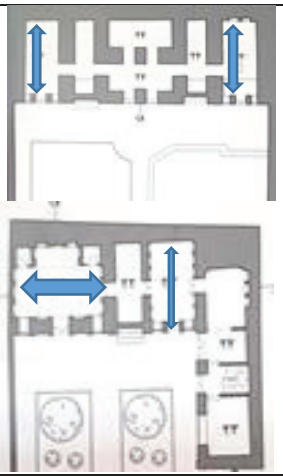
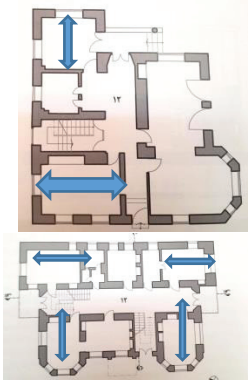
از آنجا که درک معانی فضاها و کشف رمزگان به کار رفته در آن نیاز به شناخت جامعه ای دارد که محیط ساخته شده در آن تجلی یافته است، با بررسی نشانه ها در نمونه های مورد مطالعه و جامعه آماری بررسی شده می توان به معنای آن نشانه ها دست یافت. لذا بر پایه شکل ۱ حاصل از مبانی نظری بررسی شده، با توجه به رویکرد نشانه‌شناسی در معماری در دو لایه معماری و فرامعماری، مسیر شناخت متن معماری به صورت مطالعه

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-22]

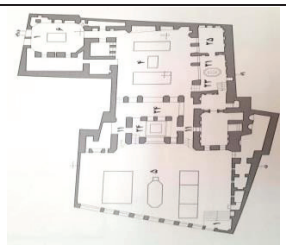
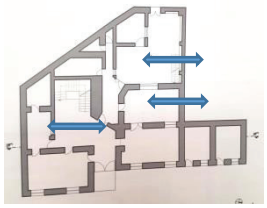
کتابخانه ای، با توجه به اسناد موجود و تحقیقات انجام شده (که به هریک از موارد به تفصیل در کتب و مقالات مختلف پرداخت شده) بررسی گردید، سپس با جمع‌بندی مطالب ارائه شده و بررسی آنها، به یک مدل ارزیابی در جهت خوانش متن معماری از منظر نشانه‌شناسی به دست آمد که به عنوان فرآیند معناکاوی در متن معماری مطرح شد که در شکل ۲ نمایش داده شده است و برایان اساس نمونه های انتخاب شده و با توجه به بازدیدهای میدانی، مورد مطالعه و بررسی قرار گرفت. ابتدا در جدول شماره ۴ نمونه های انتخابی در دو دوره قاجاریه و پهلوی براساس تقسیم بندی نظام های معماری و زیر شاخص های هر قسمت مورد بررسی قرار گرفت سپس از نتایج بررسی های حاصل شده از جدول شماره ۴ در جدول شماره ۵ لایه‌های معنایی هر دو دوره مورد بررسی و نسبت به یکدیگر مورد مقایسه قرارگرفته شده است.

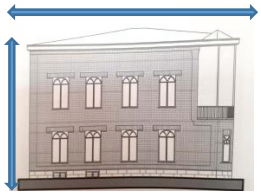
در جدول شماره ۴ براساس نظام های معماری که در ۶ نظام اصلی تقسیم‌بندی می‌شود که عبارتند از ۱- نظام کالبدی که شاخص های آن به حجم و کالبد بنا ازجمله استقرار و جانمایی، تناسبات و اندازه و زیست توده می‌پردازد.۲- نظام فضایی که شاخص های آن به شناخت فضاها، نوع و ویژگی فضاها می‌پردازد. ۳- نظام فعالیت که شاخص های آن به عرصه بندی و عملکرد فضاها می‌پردازد. ۴- نظام دسترسی که شاخص های آن به حرکت، گردش و سیرکلاسیون حرکتی در فضاها و همچنین نوع ارتباط فضاها با هم می‌پردازد. ۵- نظام ساخت که شاخص های آن به ساخت و ساز، سازه بنا و مصالح ساختمانی می‌پردازد. ۶- نظام پرداخت که شاخص های آن به آرایه ها که شامل سبک و تزئینات در بنا می‌باشد می‌پردازد، نمونه ها در دو دوره قاجار و پهلوی مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

جدول ۴- واکاوی نمونه خانه‌ها

نظام معنایی	شاخص	تصاویر نمونه انتخابی (خانه های دوره قاجار)	شاخص	تصاویر نمونه انتخابی (خانه های دوره پهلوی)
نظام کالبدی	توده و حجم: -استقرار و جانمایی (خانه غضنفری در محله جولان قرار گرفته است. جهت گیری به سمت جنوب با ۴۲ درجه چرخش به سمت غرب) (خانه انتظام در محله امامزاده عبدالله قرار گرفته است. جهت‌گیری به سمت جنوب با ۲۳ درجه به سمت شرق) (خانه نراقی در محله ذوالریاستین قرار گرفته است. جهت گیری به سمت جنوب با ۳۶ درجه به سمت شرق)		توده و حجم: -استقرار و جانمایی (خانه عبادی در محله دوگوران قرار گرفته است. جهت گیری به سمت جنوب شرقی) (خانه مازوچی در محله قلعه سبزی قرار گرفته است. جهت‌گیری به سمت جنوب با ۶۱درجه به سمت غرب) (خانه صابریون در محله بالاکوچه قرار گرفته است. جهت گیری به سمت شرق با ۱۰ درجه به سمت شمال)	
	- هندسه (تناسبات ابعاد و اندازه نما)		- هندسه (تناسبات ابعاد و اندازه نما)	

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-22]

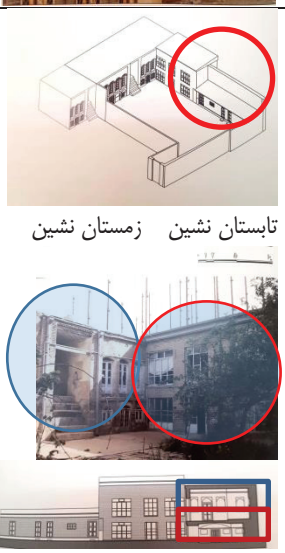

	– زیست محیطی (نظم نور نظم خاک نظم آب نظم باد نظم گیاه)	– زیست محیطی (نظم نور نظم خاک نظم آب نظم باد نظم گیاه)	
نظام فضایی	شناخت فضایی: – نوع فضاها (تامین فضاهای موردنیاز جهت سکونت)	شناخت فضایی: – نوع فضاها (تامین فضاهای موردنیاز جهت سکونت)	

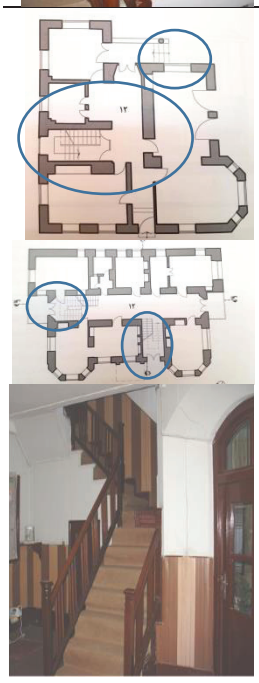
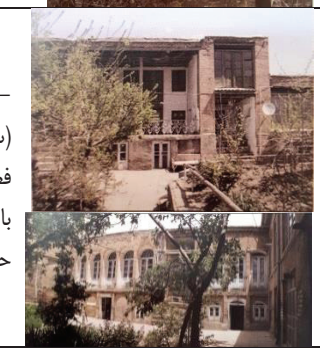
[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-22]

۱	پیشخان	پاخره/ پیرنشین
		سردر
		در
۲	هشتی/ کریاس	
۳	دهلیز/ دالان	
۴	حیاط اندرونی	
۵	حیاط بیرونی	
۶	حیاط خدمه	
۷	حیاط خلوت	
۸	ایوان	
۹	مهتابی	
۱۰	بالکن	
۱۱	تختگاه	
۱۲	هال (فضای تقسیم)	

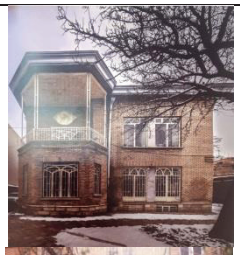
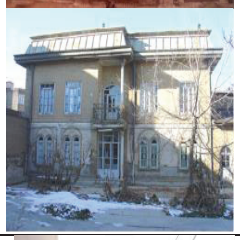
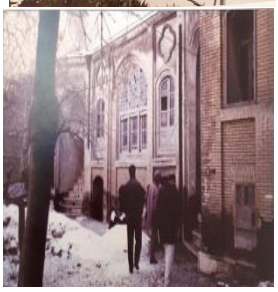
۱۳	اتاق	
۱۴	اتاق دو دری	
۱۵	اتاق سه دری	
۱۶	تالار	
۱۷	شاه نشین	
۱۸	طنبی/ تنبی	
۱۹	گوشوار	
۲۰	اصطبل	
۲۱	حوضخانه	
۲۲	صندوقخانه	
۲۳	مطبخ/ آشپزخانه	
۲۴	سیزان	
۲۵	انبار	

	– ویژگی‌های فضایی (ویژگی‌های فضای بسته، باز و نیمه باز سازماندهی بین فضاهای بسته و باز)		– ویژگی‌های فضایی (ویژگی‌های فضای بسته، باز و نیمه باز سازماندهی بین فضاهای بسته و باز)
نظام فعالیت	نوع کاربری: – عرصه بندی (تفکیک فضاها براساس اصلی و فرعی بودن تابستان‌نشین بودن و زمستان‌نشین بودن) تابستان نشین زمستان نشین		نوع کاربری: – عرصه بندی (تفکیک فضاها براساس اصلی و فرعی بودن تابستان‌نشین بودن و زمستان‌نشین بودن) تابستان‌نشین/ زمستان‌نشین

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-22]

	– عملکرد فضاها (جانمایی عملکردهای مسکونی در طبقه اول جانمایی عملکردهای خدماتی در طبقه همکف)		– عملکرد فضاها (جانمایی عملکردهای مسکونی در طبقه اول جانمایی عملکردهای خدماتی در طبقه همکف)
نظام دسترسی	حرکت فضایی: – دسترسی ها و ارتباطات فضایی (مفصل‌های حرکتی)		حرکت فضایی: – دسترسی ها و ارتباطات فضایی (مفصل‌های حرکتی)
	– گردش فضایی (سیرکلاسیون حرکتی از فضای باز(حیاط) به نیمه باز(ایوان) و در نهایت بسته حرکت از برون به درون (اندرونی و بیرونی)		– گردش فضایی (سیرکلاسیون حرکتی از فضای باز(حیاط) به نیمه باز(ایوان) و در نهایت بسته حرکت از برون به درون

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-22]

			
نظام ساخت	ساخت و ساز: –ساختار سازه ای (استفاده از دیوارهای ضخیم برای احداث بناها سقف‌های ضخیم چند لایه چوبی و کاهگلی استفاده از طاق و قوس در جهت استحکام سقف)	 	ساخت و ساز: –ساختار سازه ای (استفاده از دیوارهای ضخیم – سازه فلزی برای احداث بناها استفاده از طاق و قوس در جهت استحکام سقف)
	– مصالح (آجر، کاهگل و سنگ مصالح اصلی بناها)	 	– مصالح (آجر، کاهگل و سنگ مصالح اصلی بناها)

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-22]

نظام پرداخت	آرایه ها: – سبک (درون گرایی معماری دوره قاجار حیاط به عنوان مرکز ساختمان و بنا در اطراف آن)		آرایه ها: – سبک (برون گرایی دوره پهلوی و بنا بصورت کوشک و حیاط در اطراف ساختمان)	
	– تزیینات (توجه به پوشش و رویه کار)		– تزیینات (توجه به پوشش و رویه کار)	

در جدول شماره۵ براساس نتایج حاصل شده از جدول شماره ۴ به خوانش و معنای بناهای انتخابی با روش نشانه‌شناسی لایه‌ای که از زیر لایه‌های که عبارتند از لایه کارکردی، لایه زیبایی‌شناختی، لایه اجتماعی و لایه اقتصادی تشکیل شده است به بررسی و خوانش معنا پرداخته شده است و در نهایت مقایسه معنایی بین خانه های دو دوره قاجاریه و پهلوی نمایش داده شده است.

جدول ۵– بررسی ومقایسه خوانش و معنای خانه‌های معرفی شده دو دوره قاجار و پهلوی

لایه‌های معنایی	شاخص	خوانش و دلالت معنایی خانه					
		دوره قاجار			دوره پهلوی		
		خانه غضنفری	خانه انتظام	خانه نراقی	خانه عبادی	خانه مازوچی	خانه صابریون
کارکردی	کارکرد بنا	فضایی برای اسکان، استراحت و دورهم بودن	فضایی برای اسکان، استراحت و دورهم بودن	فضایی برای اسکان، استراحت و دورهم بودن	فضایی برای اسکان براساس کاربری‌ها	فضایی برای اسکان براساس کاربری‌ها	فضایی برای اسکان براساس کاربری‌ها
	اجزا	کارکرد سنتی (هماهنگ+روابط متعادل اجزاء)	کارکرد سنتی (هماهنگ+روابط متعادل اجزاء)	کارکرد سنتی (هماهنگ+روابط متعادل اجزاء)	کارکرد ترکیبی (عدم هماهنگی و تقابل فضایی نامناسب)	کارکرد ترکیبی (عدم هماهنگی و تقابل فضایی نامناسب)	کارکرد ترکیبی (عدم هماهنگی و تقابل فضایی نامناسب)
زیباشناختی	حجم	سنتی	سنتی	سنتی	ترکیب سنت و مدرن	ترکیب سنت و مدرن	ترکیب سنت و مدرن

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-22]

لایه‌های معنایی	شاخص	خوانش و دلالت معنایی خانه					
		دوره قاجار			دوره پهلوی		
		خانه غضنفری	خانه انتظام	خانه نراقی	خانه عبادی	خانه مازوچی	خانه صابریون
زیباشناختی	فرم	ساختار سنتی و تاریخگرا (منظم حیاط دار)	ساختار سنتی و تاریخگرا (منظم حیاط دار)	ساختار سنتی و تاریخگرا (منظم حیاط دار)	ساختار ترکیبی و تاثیر معماری غربی	ساختار ترکیبی و تاثیر معماری غربی	ساختار ترکیبی و تاثیر معماری غربی
	فضا	ساختار سنتی و تاریخ‌گرا	ساختار سنتی و تاریخ‌گرا	ساختار سنتی و تاریخ‌گرا	ساختار ترکیبی و تاثیر معماری غربی	ساختار ترکیبی و تاثیر معماری غربی	ساختار ترکیبی و تاثیر معماری غربی
	تناسبات	سنتی و تاریخی (هندسی و همخوان با نیازهای انسانی)	سنتی و تاریخی (هندسی و همخوان با نیازهای انسانی)	سنتی و تاریخی (هندسی و همخوان با نیازهای انسانی)	ترکیبی (سنتی و مدرن)	ترکیبی (سنتی و مدرن	ترکیبی (سنتی و مدرن
	روح مکان	سنتی و تاریخی	سنتی و تاریخی	سنتی و تاریخی	ترکیبی (سنتی و مدرن)	ترکیبی (سنتی و مدرن	ترکیبی (سنتی و مدرن
	آرایه ها	آرایه های کهن واجد زبان زمانی	آرایه های کهن واجد زبان زمانی	آرایه های کهن واجد زبان زمانی	آرایه های ترکیبی از آرایه های کهن و آرایه های مرتبط با فرهنگ غرب	آرایه های ترکیبی از آرایه های کهن و	آرایه های ترکیبی از آرایه‌های کهن و
اجتماعی	رابطه با بافت	رابطه هماهنگ بیان سنتی یا یافت سنتی	رابطه هماهنگ بیان سنتی یا یافت سنتی	رابطه هماهنگ بیان سنتی یا یافت سنتی	عدم هماهنگی و تجانس با بافت	عدم هماهنگی و تجانس با بافت	عدم هماهنگی و تجانس با بافت
	روابط درون فرهنگی	توجه به قراردادهای اجتماعی- مذهبی	توجه به قراردادهای اجتماعی- مذهبی	توجه به قراردادهای اجتماعی- مذهبی	توجه به فرهنگ معماری غربی	توجه به فرهنگ معماری غربی	توجه به فرهنگ معماری غربی
	کثرت اندیشه ها	تاکید بر اندیشه غالب در طراحی خانه	تاکید بر اندیشه غالب در طراحی خانه	تاکید بر اندیشه غالب در طراحی خانه	عدم توجه به اندیشه غالب در طراحی خانه	عدم توجه به اندیشه غالب در طراحی خانه	عدم توجه به اندیشه غالب در طراحی خانه
	زیست محیطی	سازگار	سازگار	سازگار	کمترین سازگاری	کمترین سازگاری	کمترین سازگاری
	اقلیم و بوم	توجه به عناصر بومی و کهن الگوهای ایرانی	توجه به عناصر بومی و کهن الگوهای ایرانی	توجه به عناصر بومی و کهن الگوهای ایرانی	کمترین توجه به عناصر بومی	کمترین توجه به عناصر بومی	کمترین توجه به عناصر بومی
اقتصادی	هزینه‌های اجرایی	مطلوب	مطلوب	مطلوب	نیمه مطلوب	نیمه مطلوب	نیمه مطلوب
	سیستم با رویکرد	مناسب	مناسب	مناسب	کمترین تناسب (استفاده از مصالح جدید)	کمترین تناسب (استفاده از مصالح جدید)	کمترین تناسب (استفاده از مصالح جدید)
	مصالح با رویکرد اقتصادی	مناسب (استفاده از مصالح بومی)	مناسب (استفاده از مصالح بومی)	مناسب (استفاده از مصالح بومی)	کمترین تناسب (استفاده از مصالح جدید)	کمترین تناسب (استفاده از مصالح جدید)	کمترین تناسب (استفاده از مصالح جدید)
	هزینه نگهداری	مناسب	مناسب	مناسب	هزینه بر	هزینه بر	هزینه بر

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-22]

بحث و نتیجه‌گیری

هر طرح معماری شبکه‌ای از نشانه‌هاست که به طور مجرد واجد معنای خاصی نیستند و فقط در بافتار شبکه گون متن دلالت-گری خود را نشان می دهد. طرح معماری از شناخت، تفسیر، تاویل و معناسازی منتج می شود که نیازمند روش یا دانشی هست که در قالب نشانه‌شناسی جای می‌گیرد و شامل مراحل شناختن رمز عناصر (شبکه متن) و شناختن روابط عناصر (درون متن) و تاویل معنای متن می باشد. هر متن یک نظام و شبکه دلالتی را به روی مخاطب می گشاید. هرکدام از اجزای این شبکه وسیع به عضوی دیگر اشاره دارند. هر جزء، یک نشانه است که مخاطب را به بازنوایی و بازتولید متن دعوت می کند. بنای معماری مشابه یک متن قابل خوانش است و خواندن متن در واقع تاویل نشانه‌های آن توسط یک کاربر فضای معماری می‌باشد. بنابراین معماری هم نوعی زبان است؛ نظامی است از واژه‌های وابسته به هم. اثر معماری شبیه به متن نگارشی و خوانشی است از کلمه ها، احجام، بافت‌ها و اجزای تشکیل دهنده بنا که دارای وابستگی معنایی به هم می‌باشند.).

هر متن از لایه های متعدد و همنشین با یکدیگر تشکیل شده، که می توان آنها را در دو دسته کلی انگاشت: لایه‌های معماری و لایه‌های فرامعماری. از لایه های معماری (ساختار، ارتباطات فضایی، ترکیب احجام، پیکره بندی معماری)، پیام‌های کالبدی دریافت می‌گردد. از لایه‌های فرامعماری (فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی)، پیام‌های فرامعماری (موضوعیت پروژه، مکان پروژه، زمان پروژه) استنباط می گردد. هر کدام از این پیام ها در قالب رمزگانی ارائه می‌شوند و مخاطب به دنبال رمزگشایی این پیام-هاست تا بتواند متن معماری را قرائت کرده و برای آن معنا بسازد. هر کدام از این لایه‌ها حامل پیامی جهت بازگویی خویش بوده و در پس خود رمزگانی را برای مخاطب ارائه می‌دهد. هر اثر معماری با رمزگان‌های زیباشناختی به همراه رمزگان‌های اجتماعی پیام خود را انتقال می دهند. معنا در قالب نشانه، مصالح، رنگ، شکل، اندازه، اثاث، محوطه و نظایر آن مجسم می‌شود. تمام این عناصر نشانه‌اند و در بستر ساختار متنی فضای معماری در ارتباط با یکدیگر معناسازی می‌کنند. این همان فرآیند دلالت است. نشانه‌شناسی با درک و دریافت پدیده‌های جهان، از طریق خوانش و قرائت نشانه‌های موجود در پدیده‌ها حاصل می‌شود و برپایه روابط دلالتی برای پدیده‌های اجتماعی به آفرینش و تولید معنا می‌پردازد.

کاربرد علم نشانه‌ها به لایه‌هایی فراتر از نشانه‌های ملموس و محسوس، توجه به دلالت‌های ضمنی و کشف ساحت غیابی متن برمی‌گردد. با مبانی نشانه شناسی، امکان رسیدن به مدلی تحلیلی از نشانه شناسی معماری برای شناخت، ارزیابی و تحلیل معماری وجود دارد؛ مدلی که زمینهٔ دریافت معنا و مفهوم اینگونه معماری را فراهم کند. در این پژوهش، خانه سنتی شهری را با رویکرد معناشناسی بررسی و معنا را در کیفیت های مورد توجه، درقالب رویکرد نشانه شناسی به عنوان یکی از رویکردهای معناشناسی بررسی کرده است. خانه های دوره قاجاریه و پهلوی دارای ساختار و بناهایی هستند که در چندین لایه و سطح با مخاطب ارتباط برقرار می کنند. در این خانه ها، شاهد مهارت خاصی در استفاده از عناصر معماری و رمزگان ها هستیم تا علاوه بر کارکرد ابتدایی در چند سطح؛ رمزگان های اجتماعی – فرهنگی، کارکردی، زیبایی شناختی و معنایی با فرهنگ مردمی که در آنها سکنی داشته‌اند و در سطح کلانتر با اجتماع، در هماهنگی تمام می‌باشند.

در این پژوهش نتایج مبتنی بر تحلیل‌ها در دو سطح بوده است. نخست تحلیل‌ها مبتنی بر دلالت‌های معنایی براساس تقسیم‌بندی نظام‌های معماری بناها، دوم تحلیل ها مبتنی بر خوانش معنایی با نگاه نشانه‌شناسی لایه‌ای بوده است. نتایج حاصل از این تحلیل ها نشان دهنده آن است که خانه های دوره قاجاریه در همدان از زبان واحدی که بر معماری خانه های ایرانی حاکم است تبعیت می‌کنند. همانند آنها درون گرا هستند و حیاط را پاس داشته‌اند و از آن به مثابه قلب خانه برای سازمان دهی و ارتباط بخشی بین اجزای بنا و به منزله نظرگاهی یادآور بهشت موعود بهره گرفته‌اند. از هندسه پنهانی برای نظام بخشیدن به معماری بهره گرفته‌اند. در این خانه‌ها ارتباط حداکثری با طبیعت یکی از اصلی‌ترین ویژگی‌های خانه می‌باشد. اما در خانه های دوره پهلوی با نفوذ تفکرات و رویکردها و گرایش‌های معماری غربی، تغییراتی در بنای خانه ها صورت گرفته است ولی این تغییرات در حد محدود بوده است و سعی شده است که قالب سنتی بناها حفظ گردد.

منابع

- آقالطیفی، آ.، کلیائی، و. (۱۳۹۷). *خانه های تاریخی سنندج، خوانش کالبد از دریچه ی فرهنگ زیست*، نشریه صفه، شماره ۲۸، صص ۱۳۱-۱۱۱.

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-22]

- احمدی، ب. (۱۳۸۶). *ساختار و تأویل متن*، نشر مرکز، تهران، چاپ اول.
- امیرسرداری، ی.، فروتن، م.، معظمی، م.، محمدی، م. (۱۳۹۸). *برج مسکونی در قاب سینما؛ واکاوی نشانه شناختی ساختمان های بلند مسکونی در سینمای بعد از انقلاب اسلامی ایران*، نشریه علمی – پژوهشی باغ نظر، ش ۷۴، صص ۳۰ –۱۷ .
- پناهی، س.، رحیمی، ر. (۱۳۹۸). *بررسی نحوه آفرینش فضای معماری با تاکید بر مفهوم نشانه شناسی و بینامتنیت نمونه موردی موزه یهود برلین، دانیل لیبسکیند*، مجموعه مقالات اولین کنفرانس بین المللی مهندسی عمران،معماری و بازآفرینی شهری، تهران.
- حائری، م. (۱۳۸۸). *خانه، فرهنگ، طبیعت : بررسی معماری خانه‌های تاریخی و معاصر به منظور تدوین فرآیندها و معیارهای طراحی خانه*، مرکز تحقیقات مسکن وشهرسازی، وزارت راه و شهرسازی، تهران.
- چندلر، د. (۱۳۸۶). *مبانی نشانه‌شناسی*، (مهدی پارسا، مترجم). تهران: انتشارات سوره.
- حبیب، ف. (۱۳۸۵). *کندو کاوی در معنای شکل شهر*، نشریه علمی– پژوهشی هنرهای زیبا، ش۲۵، صص ۱۴–۵
- حجت، م. (۱۳۸۷). *درس هایی از معماری سنتی ایران*، مجموعه گفتارهای اولین و دومین هم اندیشی مباحث معماری، اصفهان، سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان
- دباغ، ا. م.، و مختاباد امرایی، م. (۱۳۸۹). *تاویل معماری پست مدرن از منظر نشانه شناسی*، نشریه علمی– پژوهشی هویت شهر، ش ۹، صص ۷۲ –۵۹ .
- راپاپورت، آ. (۱۳۸۸). *انسان‌شناسی مسکن*، (ترجمه خسرو افضلیان). تهران: انتشارات کسری، چاپ دوم.
- زارعی، م. ا.، حاتمی مجد، ف.، محمدیان منصور، ص. (۱۳۹۷). *خانه های قدیمی همدان*، انتشارات نشر طلایی، چاپ اول.
- سجودی، ف. (۱۳۸۸). *نشانه‌شناسی کاربردی*، مقالات اولین هم اندیشی نشانه‌شناسی هنر، تهران: فرهنگستان هنر.
- سجودی، ف. (۱۳۸۸). *نشانه‌شناسی: نظریه و عمل*، تهران: انتشارات علم.
- سرمستانی، م.، فروتن، م.، طهوری، ن. (۱۳۹۷). *آفرینش شاعرانه در فضای شهری: واکاوی نشانه شناختی فضای شهری باغ بلند شیراز*، نشریه علمی– پژوهشی هویت شهر، ش ۳۴، صص ۷۸ –۶۷ .
- شولتز، ک. ن. (۱۳۸۷). *معنا در معماری غرب*، (ترجمه مهرداد قیومی بیدهندی). نشر فرهنگستان هنر.
- شولتز، ک. ن. (۱۳۸۸) . *مفهوم سکونت : به سوی معماری تمثیلی*، (ترجمه محمود امیر یار احمدی). نشر آگه، تهران.
- غفاری، ع. (۱۳۹۳). *تحلیل ساختار شکل در معماری ایران، از رویکرد نشانه شناختی معماری(مطالعه موردی: بازارهای ایران)*، رساله دکتری معماری، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم تحقیقات، تهران.
- قلیچ خانی، ب. (۱۳۹۱). *رویکردی تحلیلی به سیر تحول خانه‌ی ایرانی در عهد قاجار*، رساله دکتری معماری، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم تحقیقات، تهران.
- کوپر مارکوس، ک. (۱۳۸۲). *خانه نمادی از خویشتن*، (ترجمه احمد علیقیان). فصلنامه فرهنگستان هنر، تهران.
- کندلیس، ماندالا. مهندسین مشاور. (۱۹۷۳). *نقشه های قدیمی شهر همدان*، همدان: انتشارات دانشگاه بوعلی سینا.
- لنگ، ج (۱۳۸۶). *آفرینش نظریه معماری*، (ترجمه علیرضا عینی فر). انتشارات دانشگاه تهران، تهران.
- محمدی، م. (۱۳۹۰). *بررسی فرم شهر از منظر نشانه‌شناسی لایه‌ای*، مجموعه مقالات نشانه‌شناسی مکان به کوشش دکتر فرهاد ساسانی، تهران: نشر سخن.
- معماریان، غ. (۱۳۸۷). *معماری ایرانی*، تهران: انتشارات سروش دانش.
- نجومیان، ا. (۱۳۸۷). *تحلیل نشانه شناختی خانه های تاریخی کاشان*، نشریه نامه معماری و شهرسازی، سال یکم، شماره ۱،ص۱۱۱.
- Danesi, Marcel. (2007). *The Quest for Meaning: A Guide to Semiotic Theory and Practice*, Toronto, University of Toronto Press.
- Eco, U .(1995). *The search for the perfect language*. Blackwell, Oxford, Fontana Press, London.
- Jencks, C .(1977). *Thed languages of postmodern Architecture*, Academy Edition, London.
- Peirce, CS .(1998). *Pragmatic 7 Pragmatism in Baldwin*, JM, Dictionary of Philosophy & Psychology, Vol II, New York.

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-22]

- Rappaport, A. R.E. Kantor .(1985). *Complexity and Ambiguity in Environmental Design*, in American Institute of Planners Journal.
- Rappaport, A. (1982).*House Form and Culture*, Englewood Cliffs 1969.
- Rappaport, A.(1973).*Australian Aborigines and the Definition of Place in P.Oliver(ed*), Shelter, Sign and Symbol. London.

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-22]

Comparative study of the meaning of the urban house of the two periods of Qajar and Pahlavi of Hamadan by the method of layered semiotics

Mohammad Reza Afshari Basir, Ph.D. Candidate, Department of Architecture, Faculty of Art and Architecture, Hamedan Branch, Islamic Azad University, Hamedan, Iran
Manoucheher Foroutan*, Professor. Department of Architecture, Faculty of Art and Architecture, Hamedan Branch, Islamic Azad University, Hamedan, Iran
Mohammad Mehdi Soroush, Professor. Department of Architecture, Faculty of Art and Architecture, Hamedan Branch, Islamic Azad University, Hamedan, Iran

Received: 2022/8/10 *Accepted: 2023/11/10*

Extended abstract
Introduction: In recent decades, the concepts and ideas of human sciences have been closely related to art and architecture; So that this relationship has led to the production of new forms, spaces and readings of architecture. This relationship occurs both as a common chapter between architecture and human sciences. On the other hand, with the importance of finding language in postmodern theories, architecture has been seen as a text. A text that conveys a set of values, thoughts and traditions along with it and has a language behind its curtain that talks to the audience and the audience tries to read its meaning and interpretation. Semiotics, as one of the methods of text analysis, seeks to analyze texts in terms of structured wholes and focuse on the system of rules that govern the discourses involved in texts and emphasizes the role of semiotic context in the formation of meaning. Each and every detail in traditional Iranian houses had its meaning and concept for users, which has made it valuable.
Methodology: This study examines the meaning of home from the perspective of social sciences that pays more attention to the cultural and social aspects of the home. In this approach, one of its methods is the semiotic method. Semiotics in the field of architecture is the acquisition and recognition of meanings beyond the functional implication of architecture, and attention is paid to the communicative nature of architecture, which is rooted in social-cultural relations. The foundations of semiotic knowledge, which is based on meaning and interpretation, can be a platform for understanding the relationship between how the semantic and structural components of the architectural space are perceived. Since semiotics is related to the basics of deciphering meanings, the role of the interpreter is important in understanding these concepts.
Results: This study is to investigate the effective components in creating meaning in a traditional urban house and to develop a conceptual model for proper reading of the text of the house by layered semiotics so that its layers are identified and the objective appearance of the signals network is determined in an interactive context.
Conclusion: The research shows that the house is a text that consists of several layers of meaning and systems involved in creating a work of support and create a systematic whole called the house
Keywords: Meaning, semiotics, traditional houses, Iranian architecture, Hamadan city

* Corresponding Author's E-mail: manoucheher.foroutan@gmail.com

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-22]